

5. ad no. 3 vel 4 praecipue pertinet, ut supra jam notatum est: scandalum sive directum sive indirectum et alieni peccati cooperatio.

Sed de his peccatis contra proximum suo loco fusius agendum est.

327 Appendicis gratia repeto peccata magis obvia contra virtutes theologicas:

1. Neglectus actuum virtutum theologiarum culpabilis.
2. Culpabilis neglectus acquirendae doctrinae christianae necessariae.
3. Haeresis aut apostasia: ad quam etiam voluntarium dubium de articulo fidei pertinet.
4. Doctrinam utcumque reprobata tenere.
5. Fidem prava lectione vel conversatione periculo exponere.
6. Fidem negare, aut quando opus est, non profiteri.
7. Desperatio.
8. Praesumptio diversis modis concepta.
9. Odium abominationis erga Deum.
10. Odium inimicitiae erga Deum.
11. Varias laesiones erga proximum, ut modo dictum est.

Tractatus II.

De virtute religionis.

Cf. S. Th. II. II. q. 81—100; Lugo de incarnatione disp. 33—37; Suarez de relig., opus classic. 4 voluminibus constans; Sanchez in decal. lib. 4; Lessium de just. 1. 2 c. 34—45; Wirthmüller die Tugend der Religion, aliosque infra afferendos.

328 Virtutes theologicae fundamentum totius vitae moralis christianae nobis panderunt. Illis enim vita novi omnino ordinis superstruitur, illis Deo conjungimur et unimur.

Imo in hac ipsa *unionis* relatione inter Deum et nos theologiarum virtutum intima natura consistit, unione illa, qua Deus ad se ineffabili modo nos attraxit, ad intimum suum consortium vocavit atque inchoative jam re ipsa transtulit. Hinc est etiam, ut objectum formale earum virtutum sit aliquod divinum attributum, cui immediate per illam virtutem adhaeremus. Per fidem increatam veritatem suscipientes illi adhaeremus atque in eam quodammodo transformamur, quum super omnem creatam veritatem et cognitionem firmiter et certius divinae testificationi atque veracitati intellectum nostrum addicamus. Per spem naturae nostrae infirmitatem divina virtute ac fortitudine roboramus atque ipsi ad ea, quae cuilibet creaturae impervia sunt, attingenda reddimur capaces. Maxime vero per caritatem voluntas ad

Deum attollitur, bonum increatum ut nostrum assumentes Deo nos tradimus, et vicissim a Deo in amicitiam assumpti deiformes reddimur, omnem cujuslibet creaturae exigentiam et naturalem conditionem prorsus transgressi. Ut enim priore tractatu notatum jam est, virtutes supernaturales habitus non sunt, quos actibus nostris acquirere atque nostra agendi facultate naturali metiri possimus, sed novae quaedam facultates, quibus Deo plane supra omnem cogitatum et desiderium nostrum inserimur.

Habiles igitur reddimur iis ad nobilissimos actus; quo fit, ut eximia et gravissima officia iis respondeant, atque e contrario gravissima sint peccata, quae illis virtutibus officiisque opponantur.

Verum etsi virtutes theologicae cum sanctificante gratia in relationem intimae *unionis* cum Deo nos elevent eique similes reddant: tamen creaturae quum simus, manemus semper a Deo distincti atque infinite inferiores. In hac igitur relatione *distinctionis* a Deo et quasi oppositionis alia virtus fundetur necesse est, per quam et secundum quam actiones nostras cum hac infinita nostra infra Deum distantia plenaque ab eo dependentia componamus, et quid haec a nobis exigat, consideremus atque exsequamur.

Virtus illa, qua reddimur apti atque inclinamur ad exhibendum Deo, supremo principio et domino omnium, id quod pro ipsius summa excellentia nostraque infinita inferioritate et dependentia illi debemus, *religio* vocatur. Est autem id, quod ex conditione creaturae et summae inferioritatis Deo debemus, *specialis cultus*, quo divinam excellentiam nostramque dependentiam et subjectionem agnoscamus atque volentes manifestemus.

Religio igitur, si naturalem hominem sive cujuslibet rationalis 329 creaturae conditionem spectamus, virtutum omnium est praecipua, si quidem creaturam recte ordinet ad Deum; ceterae virtutes ei ordinem recti in inferioribus relationibus ad alias creaturas et ad se ipsam praescribunt. Verum in supernaturali ordine religio a virtutibus theologis, maxime a caritate superatur. Neque tamen putandum est, in hoc supernaturali ordine religionis virtutem manere in naturali sua conditione. Nam praeter naturalem religionis virtutem *supernaturalis* existit, cujus habitus in justificatione simul cum aliis virtutibus homini a Deo infunditur: quod commune est religioni cum omnibus reliquis virtutibus moralibus. Quid autem discriminis sit inter naturalem et supernaturalem virtutem ejusdem nominis actum, quum fusius postea de virtutibus moralibus agentes dicturi simus, hoc loco breviter sic declarari potest, ut dicatur, virtutem naturalem suum motivum mensuramque ex ratione humana sumere, supernaturalem accipere ipsum suum motivum suamque normam ex fide. V. S. Thom. I. II. q. 63 a. 4.

Verum haec in antecessum dicta sufficiant. Plenius jam agendum est distinctis capitibus 1. de natura religionis atque intrinsicis ejus actibus; 2. de actibus, qui extrinsecus religioni essentialiter et principaliter subjiciuntur sive obligatione sive prohibitionem; 3. de iis actibus

extrinsecis religionis, qui secundarie ad eam pertinent; 4. de exercitio religionis, quod ex sociali hominum natura oritur.

Caput I.

De natura religionis atque de actibus, qui intrinsecus ad eam spectant.

330 I. Proximum objectum, in quod religio tendit, esse cultum Deo debitum modo dictum est. Cultus vero seu *honoris exhibitio* in aestimatione alterius fundatur, cujus est significatio. Quae aestimatio, quum Deo eique soli suprema, singularis, ad neminem transferenda debeatur, etiam singulari modo erga Deum significari seu manifestari debet.

Fundamentum sive ratio hujus supremi cultus est *suprema Dei*, utpote primi omnium rerum principii, *excellencia*, qua nos infinite superat nobisque absolute dominatur, undequaque sibi devinctis. Haec enim excellencia, quatenus nobiscum relationem habet per creationem, atque per innumerabilium bonorum communicationem, ratio est, cur nos vicissim aliquid ipsi debeamus: nec quidquam aliud vel debere vel rependere possumus, quam externam gloriam. Hoc enim bonum Dei externum, quod Deus in omni operatione ad extra necessario sibi proponere debet, quodque suo modo non potest non consequi, a rationali creatura libere intendi et voluntarie supremi numinis agnitione et reverentiae exhibitione Deo praestari debet. Cultum Dei igitur sub hac ratione, quod sit alicujus summe *debiti solutio*, — quae solutio ab ordinis rectitudine sive honestate postulatur — religionis virtus appetit atque intendit.

331 Ille honoris Dei appetitus sive intentio est ipsissimus religionis actus, a virtute religionis *elicitus*; cultus autem ipse, quem vult, intendit, exhibet, est actus quidem religionis — imo maxime actus religionis vocatur — at per immediatum religionis actum *imperatus* tamquam ejus *essentiale complementum*. Prior actus virtutis religionis internus dicitur, alii omnes dici possunt externi ejus virtutis actus, non quod actus in se externi et sensibiliter apparentes esse debeant (nam possunt esse actus, qui plane mente et animo humano absolvuntur et intra latent), sed quia non sunt in se ipse affectus religionis, a quo nimirum procedunt atque gignuntur. Melius fortasse ipsa res exprimitur, si priorem actum vel actuum speciem vocamus actus religionis *secundum ipsum affectum*, posteriores actus religionis *secundum exercitium*.

Quo fit, ut ii actus religionis secundum exercitium, qui immediate ab illo affectu procedunt, suamque honestatem ab ipso motivo religionis naturaliter seu intrinsecus repetunt, a multis dicantur actus a religione *eliciti*, eo quod immediate ab affectu religionis informentur; ii soli a religione *imperati*, qui ex sua natura aliam honestatem jam habent magis immediatam, et proin per modum finis externi ad religionis

exercitium assumuntur: quos Suarez tr. 1 l. 2 c. 3 n. 9 vocat actus „mediate imperatos a religione seu religionis actus adventitios seu extraneos“; alios vocari posse dicit „actus immediate imperatos a religione, seu actus religionis proprios et connaturales“.

Nimirum exercetur cultus Dei, seu exhibetur Deo summus honor 332 sive summae aestimationis significatio aut actibus humanis internis, aut externis et sensibilibus. Aliquando *debere* fieri ab homine etiam sensibilem aliquam suae erga Deum aestimationis significationem, ex hominis natura *composita*, et ex ejus *sociali* natura colligitur; *posse* vero saepe solis actibus internis cultum Deo exhiberi, ex eo patet, quod Deus intima nostra corda penetrat atque ea plane percipit, quae sola menti illi exhibemus.

Quodcumque ergo operamur in eum finem, ut exhibeamus Deo signum nostrae subjectionis, agnitionis supremae ejus majestatis, virtutis religionis exercitium est. Quaelibet autem honesta et bona actio exerceri a nobis potest in signum, quo agnoscamus et protestemur supremam Dei supra nos majestatem et dominationem nostramque summam dependentiam. Quare quamlibet cujuscunque virtutis actionem assumere possumus tamquam exercitium religionis. Quod si fit, actionis meritum non parum augetur; ut autem fiat, *positiva voluntatis intentione* fieri debet.

At aliae sunt actiones, quae *ex natura sua* continent significationem illam nostrae subjectionis divinaeque excellentiae dominatûs. Hi *propriû* dicuntur *actus religionis*. Quare sicut alii actus praeexigunt aliquam honestatem, qua assumi possint tamquam religionis actus, illi ex hoc ipso, quod per se illam nativam significationem nostrae submissionis erga Deum ejusque superioritatis agnoscendae habent, in honestatis ratione constituuntur, sive aliam insuper honestatem habent sive non. De his actibus statim sequentibus capitibus agendum est; nam de iis, qui per se proxime ad aliam virtutem spectant, non est, cur hoc tractatu plura dicamus.

II. Actus igitur religionis interni, quibus fertur voluntas in illud 333 rationale bonum, quod est in solvendo debito cultu supremo numini propter ejus summam excellentiam, ita fere oriuntur, ut sit: 1) amor illius rationalis boni, 2) complacentia, 3) propositum exhibendi cultum, 4) electio mediû seu signi, quod ad Deum tamquam expressio summae sui numinis aestimationis dirigatur.

Admiratio autem et reverentia erga ipsam summam Dei excellentiam potius externis religionis actibus accensetur, sc. supponit hujus divinae excellentiae cognitionem et cogitationem, ejus voluntariam agnitionem, simul cum quadam verecundia et pio recessu a divina majestate, quo veremur ad Deum propius accedere; quod utique signum est, quo Deo contestamur, nos agnoscere vilitatem nostram, ipsiusque excedentem altitudinem.

Attamen affectus illi quatuor, quibus voluntas mediantibus aliis actibus 334 extrinsecus accitis circa divinam excellentiam versatur, non semper ejusdem

infimae speciei sunt. Videlicet hanc ipsam Dei excellentiam homo considerare potest, 1) quatenus Deus est supremum esse nostrique et omnium esse supremus fons, aut 2) quatenus Deus est supremus noster benefactor: utroque enim titulo honor supremus Deo *debetur*. Et quamquam ultima consideratio per se ad gratitudinis affectum incitat, gratitudo, quando erga Deum versatur, necessario conditionem illam induit, qua dirigatur ad Deum ut summe excellentem, cui longe aliter gratus animus honorem debeat, quam cuilibet alii benefactori. Quare *gratitudinem* erga Deum tamquam specificum actum religionis considerare cum Suarez possumus (*de relig.* tr. 1 l. 3 c. 8).

In priore illa consideratione in Deum ferimur pure et simpliciter, ut religio postulat per se, atque ille cultus religioni maxime proprius *latria* vocatur.

Imo Suarez l. c. non improbabiler ad virtutem religionis etiam trahit tertio *fidelitatem* erga Deum, qua quae Deo promisimus, praestamus. Licet enim non plane ejusdem speciei et honestatis sit, ut actus purae latriae, tamen negari nequit, illam summam Deo essentiali excellentiam ita hominem in servanda fidelitate movere, ut haec ipsa honestas, qua Deo *supra omnes* servanda sit fides, communem illam honestatem promissa servandi quodammodo absorbeat.

Denique virtutem *poenitentiae*, si sumitur pro illo virtutis actu, quam cum Suarez plerique poenitentiam vocant, idem scriptor religionis virtuti sic attribuit, ut putet, illum actum ab ipso religionis habitu supernaturali elici, utpote non ad actus unius infimae speciei restricto. Nimirum poenitentia ex Suar. doctrinâ intendit laesum per peccata divinum honorem reparare seu pro injuria Deo satisfacere; intendit igitur id, quod honorat Deum, sub speciali ratione compensationis illatae offensae; cf. S. Thom. III. q. 85 a. 3: quod ab eodem habitu virtutis, quae honorem Dei ut *per se debitum* vult, fieri posse non difficulter admittitur. — Poenitentia sic concepta in suo exercitio fere tam late patere potest, quam religio simpliciter dicta. Videlicet ut religio simpliciter dicta quoslibet aliarum virtutum actus transformare et pro religionis actibus assumere potest, ut supra dixi: ita etiam fere poenitentia. Nam licet in poenitentiae opere ratio afflictivi habeatur, haec ratio vix ab ullo virtutis opere plane exsulat, spectata conditione corruptae nostrae naturae, cui quodlibet virtutis exercitium aliquatenus saltem grave evadit: quare haec conditio vix non semper impletur; aliunde autem nihil impedit, quominus homo alios virtutum actus *etiam* in hunc finem peragat, ut pro commissis peccatis Deo quandam compensationem atque satisfactionem exhibeat.

335 III. Ex iis, quae hîc modo notata sunt, satis apparet, religionis virtutem, sive sumitur pro religione simpliciter dicta, latriam dico, sive simul includitur gratitudo, fidelitas erga Deum, poenitentia, esse nobilissimam, eamque debere, si convenienter agere velimus, quoddam continuum exercitium christianae nostrae vitae esse; idque eo magis, quod ipsius etiam caritatis actus, omnium virtutum per se reginae, simul per affectum religionis informari atque quoad meritum augeri possunt.

Sane praeclarissimum exemplum summae religionis Christus Dominus nobis praebuit. Nilhil sublimius cogitari potest, quam affectus illi, quos

Christus *ingrediens mundum* seu in ipso momento Incarnationis erga coelestem Patrem, se totum offerens in holocaustum, elicit (Hebr. 10, 5—7): „Ingradiens mundum dicit: Hostiam et oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi; holocaustum pro peccato non tibi placuerunt; tunc dixi: Ecce venio; in capite libri scriptum est de me: ut faciam, Deus, voluntatem tuam.“ Haec enim plena oblatio continet praeter purissimum *amorem* Dei alios actus ab amore progenitos, qui proxime ad virtutem religionis pertinent: 1) profundissimam *adorationem* et laudem divinae majestatis, qua pro holocaustis antiquae legis se Deo dicavit; 2) intensissimam *gratiarum actionem* pro hypostatica unione et plenitudine omnium donorum, quibus humana Christi anima sese aspexit circumdatam; 3) acerbissimum *dolorem* de injuriis et offensis, quibus intuebatur coelestem Patrem affici et affectum iri per totius generis humani atque omnium hominum peccata, simulque insatiabile desiderium ea compensandi et in ipsa sua innocentissima humana natura ulciscendi: quo et Deum placare et fratres suos salvare posset; 4) *submissionem* et *obedientiam*, quam videtur voto similem Christus Dominus qua homo sponte elegisse, quum sibi — ut pluribus theologis placet — in primo momento Incarnationis libere peteret imponi praeceptum cruenta morte genus humanum redimendi: quo ne ille quidem religionis actus deesset, quem secundum ultimam speciem *fidelitatem erga Deum* vocamus. — Tota vero vita Christi mortalis nihil nisi hujus perfectissimae oblationis executio fuit.

Neque mirum videri debet, Christum imprimis in virtute religionis hominibus praeluxisse. Est enim religionis debitum illud, quod Deus praecipue et summo jure ab hominibus exigit atque exigere debet. Testem habemus Apostolum, qui pro causa summae ruinae humani generis violatum debitum religionis affert sec. Rom. 1, 21 sqq.: „Quum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipientes cor eorum . . . Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum . . . in passiones ignominiae.“

Sed jam ad ea devenimus, quae potius sequens caput spectant.

Caput II.

De actibus, qui principaliter religionis exercitium continent.

Proposuimus hoc capite agere tum de iis officiis, quibus religio exerceri debet, tum de peccatis, quae contrariis actibus adversus religionem committi possunt. Atque ita prosecuturi sumus materiam primi praecepti decalogi, ad quod jam suo modo exercitium virtutum theologiarum pertinere supra diximus.

Articulus I.

De actibus positivis religionis, quibus hanc virtutem exercere jubemur.

Positivi actus, qui secundum speciem suam aliquando praecepti 336 sunt, ut religio revera exerceatur, hi recenseri possunt:

1. Adoratio, cum sacrificio, 2. oratio, 3. reverentia rerum Deo divinoque cultui dicatarum. De primo tamen et de tertio actuum